

10. Yung, K. G. (2003). *Dukh v cheloveke, iskusstve i literature [Spirit in Human, Art and Literature]*. Minsk: Kharvest.

Миропольська Євгенія Валеріївна, кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук Національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого

Миропольская Евгения Валериевна, кандидат философских наук, доцент кафедры общественных наук Национального университета театра, кино и телевидения имени И. К. Карпенко-Карого

Yevheniia Myropolska, Assistant Professor at the Chair of Social Sciences of I. K. Karpenko-Karyi National University of Theatre, Cinema and TV, PhD in Philosophy

УДК 373.5:377

О. Л. Морін, м. Київ

ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Представлено розгляд особистісного аспекту професійного самовизначення учнів з метою виявлення закономірностей перебігу досліджуваного процесу. Закономірності професійного самовизначення особистості трактуються як стійкі, повторювані, об'єктивно наявні істотні зв'язки у взаємодії суб'єктів профорієнтаційної діяльності, реалізація яких сприяє забезпеченню його ефективності. З метою застосування виявлених закономірностей у практиці профорієнтаційної роботи запропоновано впровадження в систему освіти особистісно орієнтованої парадигми виховного процесу.

Ключові слова: *професійне самовизначення, особистість, профорієнтація, закономірності.*

Розгляд психолого-педагогічних аспектів професійного самовизначення учнівської молоді викликає зацікавленість науковців та залишається актуальним напрямом сучасних досліджень. Нині особливий інтерес становить обґрунтування механізму здійснення означеного процесу. На нашу думку, в основу такого механізму має бути покладено діяльність зі сприяння активізації внутрішніх психологічних ресурсів особистості, що обумовить виявлення певних особистісних якостей індивіда (активно-позитивне ставлення до відповідної професійної сфери, здатність до самореалізації у ній тощо) та актуалізуючись, забезпечить у майбутньому досягнення ним значущої життєвої цілі, а саме побудови професійної траєкторії

і її реалізацію у площині розгортання успішної професійної кар'єри.

Для активізації внутрішніх психологічних ресурсів особистості необхідне створення системою освіти сприятливих умов для розвитку індивіда шляхом підготовки до подальшої самостійної життєдіяльності у соціальному середовищі, формування життєвого і професійного самовизначення, що у результаті підвищить дієвість процесу самовиховання.

У свою чергу, наслідком розвитку особистості стане виникнення у індивіда позитивної мотивації до професійного самовизначення, активне окреслення ним власної позиції щодо професійних цінностей, засноване на провідних особистісних смислах, об'єктивно орієнтованих на свої можливості.

Але дієвість професійного самовизначення особистості вимагає системного підходу до вирішення проблеми, педагогічного керівництва цим процесом, відповідної підготовки педагогічних працівників до нього, врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів, зважання на соціально-економічні умови.

У цьому сенсі цікавим вбачається розгляд особистісного аспекту професійного самовизначення, особливо щодо формування психологічної готовності людини до його здійснення. Предметом нашого аналізу є закономірності означеного процесу.

Метою статті є розкриття особистісного аспекту професійного самовизначення індивіда з метою виявлення закономірностей перебігу цього процесу.

Розглянемо провідні напрями вивчення особистісного аспекту професійного самовизначення особистості.

Аналіз психолого-педагогічних джерел дав змогу виділити чотири основні напрями, присвячені розгляду особистісного аспекту професійного самовизначення:

- психолого-педагогічні основи формування готовності до професійного самовизначення (Л. Ботякова, А. Голомшток, С. Гріншпун, Л. Гуцан, Д. Закатнов, Л. Йовайша, Є. Клімов, Д. Костянтинівський, Г. Левченко, В. Мачуський, О. Мельник, А. Мордовська, С. Осадчий, М. Піддячий, Н. Побірченко, В. Сидоренко, В. Симоненко, В. Синявський, М. Тименко, Д. Тхоржевський, Б. Федоришин, Д. Фельдштейн, І. Чечель, П. Шавір, М. Янцур, О. Ястремська та ін.);

- формування професійної придатності та профвідбір (В. Бодров, К. Гуревич, С. Геллерштейн, Ф. Дунаєвський, Т. Джамгаров, Л. Дика, Д. Завалішина, Ю. Забродін, В. Зінченко, В. Муніпов, К. Платонов, Ю. Стрільців, В. Шадриков та ін.);
- вивчення окремих аспектів особистості, що формуються в процесі професійного становлення: ціннісні орієнтації, мотивація, інтереси тощо (Д. Берлінгер, Р. Белл, Б. Бол, Д. Брупер, К. Вальтер, Р. Вільямс, Р. Інгларт, М. Кон, Н. Кейдас, С. Кейні, А. Маслоу, С. Ньюмен, К. Роджерс, Б. Скіннер, Т. Терман, Э. Торвдайк, Г. Хипд, А. Здравомислов, І. Кокуріна, В. Ольшанский, А. Свенціцький, В. Ядов та ін.);
- професійний розвиток і професійна типологія особистості (В. Андрущенко, О. Анісімов, Л. Анциферова, Б. Бадмаєв, М. Басов, О. Болотова, А. Деркач, В. Кремень, Н. Кузьміна, Е. Зеєр, А. Лазурський, С. Максименко, А. Маркова, Л. Мітіна, Л. Орбан-Лембрик, О. Реан, В. Семиченко та ін.).

Перший напрям є одним з найбільш розроблених у вищезгаданій проблематиці, має вагомий теоретико-емпіричний масив даних. Однак, навіть свідомий та обґрунтований вибір професії, який підкріплено набутою професійною освітою, не гарантує подальшого успішного оволодіння нею. Що стосується термінології, то, на наш погляд, точніше було б говорити про формування психологічної готовності до професійного самовизначення, особливо в підлітковому і юнацькому віці, оскільки самовизначення не може розпочатися до вступу людини у період професійного навчання або відповідної діяльності [3, с. 29].

Другий напрям присвячено вивченню психологічних і психофізіологічних передумов придатності індивіда до різних професій, виявленню умов і детермінант її формування та розробленню методів діагностики.

Вирізняють чотири провідні групи чинників, які істотно впливають на формування придатності особистості до професії:

- соціально-економічні, що характеризують належність людини до певної соціально-економічної групи. Вони віддзеркалюють насамперед спектр відповідних професій, перспективи їх розвитку, способи і знаряддя праці, технічне забезпечення, потреби ринку праці в тих чи інших

фахівцях. Також вони детермінують ставлення суспільства до представників певних професій, що має вияв у різних формах стимулювання і заохочення до професійної діяльності, відображає престижність професій тощо;

- соціально-психологічні, які визначають соціальне оточення, що формує особистість як до “вступу в професію” (сім’я, школа, професійні навчальні заклади і т.д.), так і протягом усього періоду активної трудової діяльності;
- психологічні, що характеризують психічні функції людини (пам’ять, мислення, увагу, моторику тощо), її здатності (загальні і спеціальні), особливості (інтереси і схильності), мотивацію, ціннісні орієнтації тощо;
- індивідуально-психологічні відмінності, які визначаються деякими природними особливостями людини, зокрема основними властивостями нервової системи, що зумовлюють динаміку перебігу психічних процесів [3, с. 30].

За третім напрямом окремо розглядається формування власне особистості і її профпридатності. Цей напрям не дозволяє врахувати аспекти формування особистісних особливостей індивіда, що спричиняє фрагментарність вивчення її формування у професійній діяльності та руйнує цілісність підходу до вирішення проблеми.

Четвертий напрям присвячено дослідженню психологічного складника професійного самовизначення особистості з метою уточнення базових компонентів цього процесу.

Якщо застосовувати діяльнісний підхід, то загальним для всіх вище згаданих напрямів є визнання базовими характеристиками професійного самовизначення особистості мотиваційної і операційно-технічної складових майбутньої або дійсної на цей момент професійної діяльності.

Мотиваційна складова є найважливішою та розкриває структуру мотивів особистості, які є основною спонукальною силою вибору професії і прагнення до високих досягнень у ній.

Операційно-технічна складова знаходить своє відображення в поетапному оволодінні індивідумом майстерністю, що передбачає розвиток знань, умінь і навичок, які формуються на основі здібностей, якими він володіє на момент початку трудової діяльності.

Здібності, розвиваючись у діяльності, утворюють комплекс професійно важливих якостей, забезпечуючи подальше

просування в досягненні майстерності. Саме здатності є однією з найважливіших складових професійного самовизначення особистості, оскільки підштовхують її до вибору певної сфери праці у підлітковому і юнацькому віці, забезпечуючи надалі успішне оволодіння професією [3, с. 51].

Як правило, проблема професійного самовизначення особливо гостро актуалізується для випускників загальноосвітніх навчальних закладів, які безпосередньо мають визначити своє професійне майбутнє. Для них професійне самовизначення постає провідним компонентом конкретної соціальної ситуації розвитку. По суті, сама ситуація вибору професії свідчить про певну соціальну і моральну зрілість особистості.

Обираючи професію, індивід має враховувати низку факторів.

Перша група факторів: особисті інтереси та схильності. Не завжди це вузько індивідуалістичні інтереси. Серед них може домінувати виконання громадського обов'язку. До них також належать: ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб, суспільна оцінка професії, її престижність, зміст діяльності, умови, професійне середовище, перспективи розвитку професійної кар'єри тощо.

Друга група факторів пов'язана з місцем обраної професії у структурі суспільства, потребою в кадрах на регіональному і державному рівнях, знаннями індивіда про світ професій тощо. Якщо перший ряд факторів формується під дією певних виховних впливів, то другий відображає, головним чином, рівень ознайомлення з потребами ринку праці і самими професіями.

Третя група факторів зумовлюється знаннями особистості про свої здібності, можливості, індивідуально-психологічні особливості тощо.

Таким чином, цілий напрям досліджень проблеми професійного самовизначення особистості присвячено переважно аналізу чинників вибору нею професії, способам активізації цього процесу, спонукування її до активності, самопізнання, розвитку якостей, необхідних для успішного опанування обраної професії.

Більш перспективним видається напрям досліджень, згідно з якими цей процес включений у проблематику становлення особистості. Як зазначала Л. Божович, потреба в само-

визначенні є центральним компонентом соціальної ситуації розвитку учнівської молоді, а саме самовизначення слугує мотиваційним центром, який детермінує діяльність, поведінку і ставлення до світу [2].

Для того, щоб вибір професії був не тільки достатньо мотивованим, але й забезпечував успішне формування придатності до неї, необхідно здійснювати ефективне психолого-педагогічне керівництво цим процесом. Як уже зазначалося, на вибір професії впливають декілька факторів – це і соціальні обставини життя загалом, умови сімейного виховання, особливості навчання, взаємини з однолітками і дорослими, актуальні потреби ринку праці, суспільна значущість професії, її зміст і престижність, засоби масової інформації тощо.

Зважаючи на це, через результати розгляду психологічної готовності особистості до професійного самовизначення можливо виявити закономірності цього процесу.

У психології готовність трактується як психічний стан і як стійка характеристика особистості [4, с. 64]. Психологічна готовність до певної форми реагування формується під впливом певних зовнішніх і внутрішніх умов, усвідомленого або неусвідомленого сприйняття інформації. Це може бути і сама діяльність, і готовність до неї чи навіть до певної дії [3, с. 88].

Під психологічною готовністю до професійного самовизначення, на думку А. Масанова, розуміється стійка характеристика особистості, що має певну структуру, до якої входять: позитивне ставлення до трудової діяльності, потреба в здійсненні професійного самовизначення з урахуванням його особливостей, вміння використовувати знання про себе з метою професійного самовизначення, сформованість необхідних для вибору професії знань і умінь, адекватна самооцінка професійно значущих якостей особистості тощо [5].

Вносить деякі корективи до визначення готовності О. Борисова, котра формулює її як динамічне особистісне утворення, що має специфічну структуру на різних вікових етапах. З віком воно змінюється, збагачується, і в різні періоди розвитку на перший план можуть виходити ті чи інші компоненти готовності. Готовність має неоднакові межі сформованості компонентів, що входять до її структури. Компоненти розвиваються і можуть міняти свою значущість на різних стадіях розвитку особистості, а сама структура має

індивідуалізований характер і залежить від об'єктивних та суб'єктивних чинників розвитку індивіда [3, с. 91-92].

Професійне самовизначення особистості – це цілісний динамічний процес, який триває весь період активної трудової діяльності та підготовки до неї і охоплює такі стадії:

- формування психологічної готовності до професійного вибору;
- здійснення цього вибору та професійне навчання;
- оволодіння професійною майстерністю та побудова кар'єри;
- самореалізація особистості в професійній діяльності на основі найбільш повного використання своїх здібностей та індивідуально-психологічних можливостей;
- творчий внесок у розвиток відповідної професійної сфери;
- передача професійного досвіду іншим людям [3].

Зазначені стадії не мають чітких часових меж і значною мірою залежать від змісту професії, особистісних якостей людини, зовнішніх сприятливих або несприятливих обставин, у тому числі соціально-психологічних.

Зокрема, професійне самовизначення особистості має дуалістичний характер і, з одного боку, розглядається як процес, під час якого відбуваються прийняття рішення про вибір професії, професійне становлення і професійний розвиток особистості, її самоствердження у суспільстві, чиниться пошук сенсу; з іншого боку, є результатом (як складником) життєвого самовизначення особистості, набуття нею професійної ідентичності та формування образу “Я-професіонал”.

Професійне самовизначення не зводиться лише до здійснення акту вибору певної професії, а триває впродовж всього життя людини і характеризує комплекс проблем, які з більшою чи меншою гостротою виникають перед індивідом на різних етапах життя і вимагають від нього прийняття рішення про вибір чи зміну професії. Сама дія прийняття рішення відбувається поступово шляхом визначення індивідом свого ставлення до професії, аналізу та рефлексії власних професійних досягнень, уточнення та корекції вибору, вирішення інших питань, безпосередньо обумовлених особливостями процесу побудови і розвитку кар'єри.

Необхідно підкреслити, що професійне самовизначення особистості варто розглядати як дуалістичне поняття, що

може на першому етапі характеризувати дію прийняття рішення про вибір чи зміну професії, а на другому – результат цієї дії. Ступінь адекватності дії розкриває “готовність до певного виду діяльності”, у нашому випадку “готовність до професійного самовизначення” [6, с. 21-32].

На кожній стадії професійного самовизначення особистістю усвідомлюються і формуються певні цілі та завдання, які співвідносяться з суспільно виробленими вимогами, нормативами (і реалізуються відповідно до них), власними ресурсами, інтересами, потребами та ціннісними орієнтаціями [3, с. 28].

Ще раз наголосимо, що на наш погляд, процес професійного самовизначення не закінчується вибором професії, а триває протягом всього активного життя людини. Однак до вступу людини у професійну діяльність доречно вести мову про формування готовності до професійного самовизначення, а в ранньому юнацькому віці тільки про формування психологічних передумов цього процесу.

Це пов'язано, по-перше, з тим, що людина може змінювати сфери професійної діяльності (через незадоволення обраною професією, сімейні обставини, стан здоров'я, зміну місця проживання тощо). По-друге, ринок праці постійно змінюється. Професії розвиваються, їх зміст збагачується, створюються нові прийоми і знаряддя праці, що вимагає перепідготовки, перенавчання, систематичного підвищення кваліфікації.

Певно, не кожна людина здатна до постійного саморозвитку. У будь-якому випадку оновлення професій призводить до виникнення суперечностей між сформованими стереотипами діяльності та новизною її змістової сторони. І кожна людина має періодично розв'язувати ці суперечності, тобто постійно самовизначатися і стверджуватися у певній сфері. Навіть досягнувши пенсійного віку, багато професіоналів залишаються задіяними у процесі професійного самовизначення, наприклад, починають займатися навчанням молодих фахівців, передають їм свої знання і досвід, продовжують активне трудове життя [3, с. 21].

Таким чином, існують закономірності, які зумовлюють особистісний аспект професійного самовизначення, а їх практична реалізація формує психологічну готовність людини до його здійснення.

Закономірності професійного самовизначення особистості – це стійкі, повторювані, об'єктивно наявні істотні зв'язки у взаємодії суб'єктів профорієнтаційної діяльності, реалізація яких сприяє підвищенню ефективності означеного процесу.

До найсуттєвіших закономірностей процесу професійного самовизначення індивіда належать:

- зв'язок формування із суспільними потребами й умовами;
- врахування впливів різних чинників (батьки, педагоги, соціально-економічна ситуація тощо);
- забезпечення впливу на внутрішній світ особи, її духовність, тобто формування її думок, поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій, емоційної сфери;
- створення умов для відповідної профорієнтаційної діяльності.

Зауважимо, що діяльність є головним чинником єдності свідомості та поведінки, тому взаємодія суб'єктів профорієнтаційної діяльності має трансформувати зовнішні виховні впливи на внутрішні, духовні процеси особистості (мотиви, установки, орієнтації, ставлення тощо).

Вважаємо, що подальших розвідок потребує питання розроблення технології застосування визначених закономірностей у практиці забезпечення професійного самовизначення. На нашу думку, це актуалізує завдання впровадження у систему освіти ідеї І. Беха про особистісно орієнтовану парадигму виховного процесу [1]. Реалізація такої парадигми виховання дасть змогу узгодити фактори зовнішнього педагогічного впливу на учня, спонукати і мотивувати його до самопізнання, самооцінки, самовизначення та самовдосконалення, дійсно збагачувати вищими смислами життя з метою постійного утвердження у власній діяльності та поведінці.

Отже, на часі розроблення методів і технік забезпечення особистісно орієнтованої парадигми виховного процесу, що сприятиме дієвості професійного самовизначення особистості, встановленню для кожного індивіда особистого вектора майбутнього, визначенню особистісних смислів, які детермінують конкретні етапи життєвого шляху молодшої людини, напрями її майбутньої професійної діяльності.

Література

1. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Том 1. – Чернівці : Букрек, 2015. – С. 840.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – СПб. : Питер, 2008. – 398 с.
3. Борисова Е. М. Профессиональное самоопределение (личност. аспект) : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Борисова Елена Михайловна. – М., 1995. – 411 с.
4. Левитов Н. Д. Психология труда / Н. Д. Левитов. – М. : Учпедгиз, 1963. – 640 с.
5. Массанов А. В. Формирование психологической готовности старших подростков к профессиональному самоопределению: автореф. дис. ... канд. пед. наук. / Массанов Анатолий Викторович. – К., 1988. – 23 с.
6. Морін О. Л. Теоретичні основи дослідження проблеми професійного самовизначення учнівської молоді / О. Л. Морін // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць / Інститут проблем виховання НАПН України – 2016. – Вип. 20, кн. 2. – С. 21–32.

О. Л. Морин

Закономірності професійного самоопределення личности

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины
(9 ул. Берлинского, Киев, Украина)

В статье представлены результаты анализа личностного аспекта профессионального самоопределения личности, цель которого заключается в выявлении закономерностей протекания этого процесса. Закономерности профессионального самоопределения личности определены как устойчивые, повторяющиеся, объективно существующие связи во взаимодействии субъектов профессиональной ориентации, реализация которых способствует обеспечению его эффективности. С целью применения названных закономерностей в практике обеспечения профессионального самоопределения личности предложено внедрение в систему образования идеи И. Беха о личностноориентированной парадигме воспитательного процесса.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, личность, профориентация, закономерности.

O. L. Morin

Regularities of Professional Self-Determination of a Person

Institute of Problems on Education of the National Academy
of Educational Sciences of Ukraine
(9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

The article presents the results of the analysis of the personal aspect of professional self-determination of an individual. Its purpose is to describe the regularities of the course of this process. The laws of professional self-determination of a person are defined as stable, repetitive, objectively existing links in the interaction of subjects of vocational guidance.

The most important regularities are: a connection between the formation process and social needs and conditions; accounting for the effects of various factors; ensuring the impact on the inner world of a person, his spirituality, the formation of his thoughts, views, beliefs, value orientations, emotional sphere; coordination and adjustment, creation of conditions for relevant activities. These regularities determine the personal aspect of the professional self-determination of the individual, and their practical realization forms the psychological readiness of the individual to implement it.

With the purpose of applying the above-mentioned regularities in the practice of vocational guidance of the individual. It is suggested that the personality-oriented paradigm of the educational process should be introduced into the education system.

Keywords: professional self-determination, personality, vocational guidance, regularities.

References

1. Bekh, I. D. (2015). Vybrani naukovi pratsi. Vykhovannya osobystosti: Vol. 1 [Selected scientific works. Education of personality]. Chernivtsi: Bukrek.
2. Bozhovich, L. I. (2008). Lichnost i ee formirovanie v detskom vozraste [Personality and his/her formation in childhood]. St. Petersburg: Piter.
3. Borisova, E. M. (1995). Professionalnoe samoopredelenie (lichnostnyi aspekt) [Professional self-determination (personal aspect)]. (Doctoral dissertation, Moscow).
4. Levitov, N. D. (1963). Psikhologiya truda [Psychology of labour]. Moscow: Uchpedgiz.
5. Massanov, A. V. (1988). Formirovanie psikhologicheskoi gotovnosti starshikh podrostkov k professionalnomu samoopredeleniiu [Formation of psychological readiness of older adolescents for professional self-determination]. (Dissertation abstract, Kyiv).

6. Morin, O. L. (2016). Teoretychni osnovy doslidzhennia problemy profesiinoho samoynachennia uchnivskoi molodi [Theoretical bases of research on the problem of vocational self-determination of youth]. In Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: Vol. 20 (2) (pp. 21-32).

Морін Олег Леонідович, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії трудового виховання Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України

Морин Олег Леонидович, кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник, старший научный сотрудник лаборатории трудового воспитания Института проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины

Oleh Morin, Senior Research Scientist of the Laboratory of Labor Education of the Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, PhD in Education, Senior Research

УДК 351.74:796.85

В. Б. Нечерда, Б. Б. Шаповалов, м. Київ

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ПІДЛІТКІВ УРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ ДО ДІЙ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Стаття присвячена деяким питанням формування готовності підлітків уразливих категорій до виживання в різних екстремальних ситуаціях сьогодення. Автори, на основі аналізу вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної літератури, визначають явище готовності, зокрема формування готовності до дій в екстремальних ситуаціях, та розглядають соціально-психологічні особливості підлітків уразливих категорій. В центрі уваги дослідників сучасні національні системи формування готовності особистості до дій в екстремальних ситуаціях – хортинг і поліцейський хортинг.

Ключові слова: *готовність, готовність до дій в екстремальних ситуаціях, підлітки уразливих категорій, хортинг, поліцейський хортинг.*

Екстремальні ситуації природного, техногенного та соціального характеру в сучасному житті, на жаль, виникають все частіше, тому формування готовності представників різних категорій населення до дій в таких умовах є нагальною потре-